

ԵՐԱԺԵՏԱԿԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ՀՈԳԵՒՈՐ ԳԱՆՉԵՐԸ ԱՆԱՂԱՐՏ ՊԻՏԻ ՄՆԱՆ

«Այս երգերը արեգակներ ունին . . .
 ոսկեգույն պարզությամբ, ամբողջովին
 երկնային, որու ջերմութիւնը զգուանք մըն
 է ծինապատ լեռներու գագաթներու,
 սաղարթագեղ անտառի եւ խորխորդ
 վտակաց փայլով . . . »: („Le Mercure
 Musical“) 1906 թի 23-24

Երկար ժամանակ է ի վեր ցանկութիւնն ունէի խնդրոյ առարկայ Հայ հոգեւոր
 երաժշտութեան շուրջ իմ մտածումներս ու մտահոգութիւններս քուղթնյանմանէ: Եատ
 գրեւիքներ կան տարբեր ճիւղերու շուրջ (ծիսական, երաժշտական, ընկերային . . .),
 որոնց մէջ ինկած չես գիտեր թէ որտեղէն սկսիս: Մականց այս յօդուածիս իբրեւ երան
 ուժ հանդիսացաւ տոքք: Լեւոն Մոսճեանի «Եկմալեան պատարագի վերամշակում», թէ
 ոչ» յօդուածը («Էջմիածին» թի Բ 2000):

Տարիներ առաջ երբ կ'ուսանէի Սուրբ Էջմիածնի հոգեւոր Դեմաբանը, հաճոյքով
 կ'սպասէի՞ք Կիրակի օրուան պատարագին, որովհետեւ Մայր Աթոռի երգչախումբը
 ղեկավարութեամբ տփար Խորէն Մեխանեանի, երաշախօրէն կը կատարէր
 պատարագի երգեցողութիւնը: Այնպիսի զգացում՝ կարծես բոլոր երկնային
 գոյութիւնները աղօթակից էին մեզի: Եկմալեան եւ Կոմիտասեան պատարագները կը
 հնչէին գերշնչող որոնց շարքին լրացնելու եկաւ մատ Խորենեան պատարագը: Այսօր
 քննութեան սեղանին միայն պատարագը չէ, այլ մատ ողջ հայ հոգեւոր երաժշտութիւնը
 իր հասկացողութեան մէջ:

Լյուք - Անդրե Մարսելը կը խոստովանի ըսելով՝ «Ես որ եկեղեցի չեմ երթար,
 հեռու եմ կրօնական ջերմեռանդութենէ, ամէն անգամ որ կ'ունկնդդեմ Կոմիտասեան
 պատարագը, կը յեղափոխուիմ, կը վերանամ . . . իր պատարագը, գլուխգործոց մըն է »
 (Յակոբ Յ. Ասատրեան « Կոմիտաս Վրդ.-ի հետ հայ երգի արահետներով» 1994, էջ
 163):

Օտար երաժիշտները միշտ խոստովանել են եւ մինչեւ այսօր ալ՝ մեր օրերուն կը
 խոստովանին՝ հայ հոգեւոր երաժշտութեան խորհրդային, հմայիչ եւ իրապէս Աստուծոյ
 շունչով ստեղծուած ըլլալը: Նորութիւն չէ, որ դարասկզբին Կոմիտասը իր պատարագով
 եւ ընդհանրապէս հոգեւոր եւ աշխարհիկ մաքրագարողուած երաժշտութեամբ գերեց ողջ
 Եւրոպան: Եւ այդ նոյն արձագանքները աշխնելու պէս կը հասնին մինչեւ մեր օրերը:

Կոմիտաս Վարդապետի պատարագը եւ առեասարակ կոմիտասեան,
 Եկմալեան, ինչու չէ մատ Խորենեան մշակումները անփոխարինելի գոհարներ են հայ
 մշակոյթի գանձարանին մէջ: Իսկ ինչ կը վերաբերի Մականց Եկմալեանի պատարագին,
 (այստեղ նշենք թէ Մ. Եկմալեանը եղեր է Կոմիտաս Վրդ.ի ուսուցիչը), այստեղ

Կոմիտասը երբեք չի քննել ուսուցչին. «Յարգելի երաժիշտ պրն. Մ. Եկմալեանի այդ մեծածաւ ալ գործը» կոչելով: Կոմիտասը միայն սկզբունքային հարցերու մէջ կ'առարկէ անոր, մասնաւորապէս մերժելով Մ. Եկմալեանի պնդումը, թէ հայ երաժշտութիւնը «պարսիկ-արաբացի երաժշտութեան ոգու մէկ մասն է»: Կոմիտասի խօսքերով «Յարգելի երաժիշտ պրն. Մ. Եկմալեանը մեր կրօնեղութեան ամայի անդաստանին մէջ ներդաշնակութեան անդրամիկ բուրաստանը տնկեց: Սրտանց ուրախ ենք, որ հայերս այժմ կրնանք պարծնալ, թէ մենք ալ ետ չենք մնացած վսեմ գեղարուեստի եւ կատարելագոյն երաժշտութեան զարգացումն . . .»:

Այսօր ունինք հոգեւոր երաժշտութեան հաստատ հիմքեր, եւ հաստատ հիմքերու վրայ շէնք կառուցելը աւելի դիւրին է եւ նպատակային: Եթէ այսօր ունինք 3 պատարագներ, Մ. Եկմալեան, Կոմիտասեան եւ Խորենեան, այդ չի նշանակել որ չորրորդ, հինգերորդ կամ վեց երորդ ունենալու իրաւ ունքը չունինք: Յաճախ Եւրոպայի հայ երաժշտագէտներն այն կարծիքը կը պնդեն թէ հայ եկեղեցական երգացանկը ճոխ չէ, եւ կ'առաջարկեն պատարագի երգեցողութեան փոփոխում, դաշնաւորում: Եթէ լրջօրէն համեմատութեան մէջ դնենք Եվրոպական եկեղեցական երաժշտութիւնը, հայ եկեղեցական երաժշտութեան հետ (մեղեդիներ, գանձեր, տաղեր, շարականներ), ապա կը նկատենք որ անհամեմատելի մեծ տարածութիւն կայ այս երկու երաժշտութիւններու, եւ ոչ միայն երաժշտութիւններու այլ նաեւ մտածողութիւններու եւ մօտեցումներու միջեւ, ժողովուրդներու մշակոյթներու միջեւ:

Երաժշտութիւնը ամսափման է, ինչպէս մարդու զգացումները: Երբ կ'ըսեն «հոգեւոր երաժշտութիւն», աչքերուս առջեւ կը մարմնանայ երջանկայիշատակ Լուսինէ Չաքարեանը, որու ծայրային եւելէջները զգչում, յուզում եւ մխիթարութիւն կու տար ունկնդրողին եւ ուել ունկնդրող լսելով այս գոհար գործերը, չի կրնար ըսել թէ հայ երգացանկը աղքատ է: Չկայ աղքատ երաժշտութիւն, կայ երաժշտութեան աղքատ կատարում:

Տոքթ. Լեւոն Մամեանը իր «Եկմալեան պատարագի վերմշակում» թէ ոչ» յօդուածի մէջ խիստ մտահոգուած է թէ «... հայ երաժիշտներ եւս իրաւունք ունի՞ն մոր դաշնաւորումներ կատարելու իրենց հայեցողութեամբ, իսկ եթէ իրաւունք չունին, չե՞ն կրնար սրբազոյթութիւններ կամ բարեւաւորումներ կատարել, արդէն իսկ կատարուած դաշնաւորումները քիչ շատ փոխելով»:

Շատ հետաքրքիր է երաժիշտների այս մօտեցումը սուրբ պատարագի երգեցողութեան վերաբերեալ: Չեն ուզեր առողջ հիմքերու վրայ տուն կառուցել, այլ կը փորձեն հիմնադիրներ ըլլալ:

.. Մարդուն ստեղծագործական միտքը եւ անձին ներշնչումը երբեք կոպանքի մէջ չեն: Շատ հայ երիտասարդ երաժիշտներ մօտեցած են ինձ եւ փափաք են յայտնած նաեւ «ROCK» պատարագ ստեղծել կամ երաժշտական տաղերի գործիքներով եւ մօտեցումներով մէկ պատարագ: Մակայն երբ կ'ըսես իրենց սկսի՞ր գրել, այդ պահին կը պատասխանեն թէ կը գրէի եթէ պատուէր մը ըլլար:

Տոքթ. Մամեանը կը գտէ թէ Խորեն Մելիսեանեանը միակ խիզախը եղաւ, որ հակառակ «կղերականներու ցոյց տուած ոչ քաջալերական ընթացքին» ստեղծեց մոր

«Խորենեան» պատարագը: Սակայն այստեղ իմ կարծիքով խորեն Մեխանենեանը միակ երաժիշտը եղաւ, որ չսպասեց պատուերի եւ առաջին քայլը կամաւոր կերպով կատարեց:

Հետաքրքիր է. Ինչպէ՞ս կարելի է համեմատել «Սուրբ Սուրբ»ը, «Միրա իմ սասանի»-ն, «ուր էս Մայր իմ»-ը, «Քրիստոս ի մէջ»-ը լութերակայն պատարագէն Պախի – "Gloria" կամ "Credo"-ի, կաթողիկեան "Sanctus", "Benedictus", "Agnus Dei"-ի հետ:

Երկու մշակոյթներու տարբերութիւնը ակնյայտ է: Ի զուր չէ որ կ'ըստի թէ ամէն ազգի երաժշտութիւնը ժողովուրդի պատմութեան հայելին է: Հաճախ յարգարժան երաժշտագէտները կը մոռնան որ հայկական եկեղեցական երաժշտութիւնը կարելի չէ համեմատել իր կառուցուածքով եւրոպական երաժշտութեան հետ, որովհետեւ յստակ է թէ հայկական երաժշտութիւնը հայկական է իսկ եւրոպականը՝ եւրոպական:

Այս պահուս առջեւ ունիմ արեւարանական եկեղեցւոյ «Եկեղեցական երաժշտութեան գիրք»ը սակայն չեմ կրնար ամոր ճոխութիւնն ու առաւելութիւնները հայկական հոգեւոր երաժշտութենէն տեսնել: Բոլոր ժանրի երաժշտութիւնները ճոխ են եւ գեղեցիկ իրենց իմաստղին եւ կառուցուածքին մէջ: Նաեւ Ափրիկեան ցեղերու աստուածապաշտական երաժշտութիւնը կը հնչեն հարաւային ճոխ մեղեդին, իրենց վրայ կրելով ցեղային կեանքի կնիքը: Հայ երաժշտութիւնն ալ իր դառը ճակատագրի կնիքը ունի իր վրայ:

Այսօր, երբ որոշ երաժշտագէտներ կը պնդեն փոխել պատարագի երգեցողութիւնը կամ այն վերամշակել, անկեղծ եթ արտայայտուիմ՝ շուրջ երկու տարի է որ մայր աթոռ սուրբ Էջմիածնէն մեկնել եմ երաժշտական ռուսմս կատարելագործելու, տակաւին պատարագի ճիշտ կատարում մը չլսեցի: Ամէն մէկ թեմ եւ մոյճիսկ ամէն մէկ համայնք կ'երգէ սուրբ պատարագը, եկմալեան կամ կոմիտասեան իւրովի, տունալ խմբավարի մախաւորութիւններուն համապատասխան: Հաճախ այնպիսի մշակումներ կը լսեմ, որ եթէ բառերուն տեղեակ չ'ըլլայի պիտի մտածէի թէ քրտական, թուրքական երաժշտութիւն մըն է: Հաճախ ալ պատարագի հատուածները այնպէս կը մշակեն եւ կը կատարեն, որ չես գիտեր լալ թէ խնդալ: Եւ այսպէս ոչ կատարելալ եւ շատ անգամ տգէտ մշակումները կը հրամցուին ժողովուրդին, գովասանքներ սպասելով: Արդեօ՞ք չեն հասկնար որ այդպիսի տեսն գեղեցիկանքներով, աւելորդ եւ անիմաստ ելեւէջներով կը սպանեն ոչ միայն հայ երաժշտութիւնը այլեւ հայկական ոգին: Այնինչ մտաւորականները իրենց գործերով եւ ստեղծագործութեամբ ոչ թէ պիտի ոչնչացնեն, այլ պիտի վերապրեցնեն սերունդներու մէջ հայկական ոգին, ոչ միայն արտասահմանի այլ նաեւ հենց հայրենիքի մէջ:

Այստեղ իրականութեան մէջ քանդել հայաշունչ ստեղծագործութիւնները այն օտարացնելով, ուղղակի դասաճանութիւն է:

Այո, բոլոր ազգերն ալ իրարմ տրվելու բաներ ունին, բոլորն ալ վերցնելու իրաւունք ունին, այդ վերցրածները ազգայնացնելու պայմանով: Տոքք. Մոմճեան իր յօդուածի մէջ կը գրէ թէ «Փարցը շատ պարզ եւ անվիճելի պիտի ըլլար, եթէ մեր եկեղեցական օրէնքները թոյլատրէին, որ բազմապիսի եղանակներով ու այլ եւ այլ

երաժշտներու կողմէ պատարագներ ունենայինք: . . . երբ ազատութիւն չունին նոր մը շարադրելու»:

Ոչ ալ կրնայ ռեւէ մէկի ստեղծագործական ազատութիւնը բռնադատել, քայքայել երաժշտներ, ինչպէս վերը մշեցի կը խորտակեն հայկական հիմքերը, այս պարագային ոչ թէ բռնադատելի է այլ դատաւարտելի:

Երբ կ'ըստի թէ պատարագը կամ առհասարակ երաժշտութիւնը պէտք է վերամշակել, կամ պէտք է փոխել, որովհետեւ հաւատացեալները կը ձանձրանան եւ դուրս կու գան եկեղեցիէն, եւ այդպիսով եկեղեցին կը կորսնցնէ իր հաւատացեալները, աչքիս առջեւ կու գայ մայն այսօրուան գերմանական ակադեմիական եկեղեցւոյ վիճակը, որուն պատկերը կ'երեւի „Evangelische Kirche leidet unter Schwund“ այսինքն՝ «Աւետարանական եկեղեցին կ'ողբայ իր կորուստը» յօդուածին մէջ, ուր կ'ըստի թէ Աւետարանական եկեղեցին Թիւրինյէնի մարզին մէջ տարիէ տարի կը կորսնցնէ իր հաւատացեալները (հինգ տարուան մէջ 130 հազար), այս պատճառաւ կարիքն ունի մոլորութեան: Այս այն եկեղեցին է որ համաձայն յօդուածի հեղինակի ունի հարուստ երաժշտութիւն: Այս պարագային սակայն արանդութիւն չունենայն է պատճառը: Եկեղեցի մը որ արանդութիւն չունի մնան է ծառի մը որ արմատ չունի, եւ եթէ ծառը արմատ չունի երկար չի կրնար ապրիլ:

Փառք Աստուծոյ հայ եկեղեցին ունի հզօր արանդութիւն մը, եւ լաւ հիմքերու վրայ դրուած ազգային - եկեղեցական երաժշտութիւն: Աւետարանական եկեղեցւոյ այդ ճոխ երաժշտութիւնն ալ առանց արանդութեան ժողովուրդին չի կրնար դէպի եկեղեցի առաջնորդել: Հայ եկեղեցւոյ երաժշտութիւնը իր թանձր խորութեամբ աւելի կը գրաւէ եւ կը զմայնցնէ հաւատացեալի երգին, քան շատ անգամ քարոզիչներու ոչինչ ասող քարոզները:

Եւ առհասարակ, պէտք է տարբերել եկեղեցական երաժշտութիւնը դասական երաժշտութենէն: Բոլոր երաժշտութիւններն ալ ինչպէս վերը մշեցի գեղեցիկ են. չկայ ոչ գեղեցիկ երաժշտութիւն, այլ կայ երաժշտութեան ոչ ճիշտ հասկացողութիւն, կամ տգեղ երգեցողութիւն:

Յօդուածին մէջ տուքք. Լ. Մոսճեանը կը կարծէ թէ «սխալ է կոչել «Եկմարեան Պատարագ», որովհետեւ Եկմարեանը չունի անձնական պատարագ՝ որպէս նոր ստեղծագործութիւն, ինքնագիր եղանակ, ինչպէս Երոտպական իմաստով պիտի ըսէինք «Մոցարտի կամ Պախի պատարագներ»»:

Այո, պարզ է որ բոլորն ալ (Մ. Եկմարեան, Կոմիտաս Վրդ. եւ իւ. Մելսեանեան) իրենց պատարագները գրել են օգտուելով դարերու մէջէն իրենց հասած այս կամ այն եկեղեցական կամ ժողովրդական երաժշտութիւններէն, եւ ինչպէս Կոմիտաս Վրդ.ը կ'ըսէր «Թէ՛ ժողովրդական, եւ թէ եկեղեցական եղանակները . . . քոյր եղբայր են», որն ալ յստակօրէն կ'արտացոլուի Խոր.Սեան պատարագին մէջ: Սակայն խնդրոյ ճիշդ արդեօք անանուններու շարքը քաղմացնէ՞լն է: Երանի թէ բոլոր անանուններն ալ անուններ ունենային, որպէսզի իրրեւ անհատականութիւն արժանանային մեծարանքի ու յիշուէին: Ողջ աշխարհի մէջ յայտնի են Պախի Կանտատները, Մոցարտի Ռեքվիէմը:

Բոլոր այս տեսակի երաժշտությունները հիմք մը ունեցած են որմէ ներշնչուած ստեղծագործել են: Ներշնչումէ չբխած ստեղծագործութիւնը չի կրնար ուրիշին ներշնչել:

Հայ Հոգեւոր երաժշտութիւնը իբրեւ սեփականութիւն ունի երգելու եւ երգը մեկնաբանելու իւրօրինակ ձեւ: Ամէն երգիչ չի կրնար հոգեւոր երաժշտութիւն երգել եւ ամէն ստեղծագործող չի կրնար հոգեւոր երաժշտութիւն կերտել: Հոգեւոր երաժշտութիւնը աղօթք է, եւ եթէ աղօթքը զօրացնող, մխիթարիչ ուժը չունենայ, ապա այն կը դադրի աղօթք ըլլալէ: Հոգեւոր երգեցողութիւնը Օփերա չէ, եւ երգողի ձայնը շատ անգամ այդքան ալ կարեւոր չէ, որքան մերկայացման ձեւն ու ապրումը: Եթէ երաժշտութեամբ կ'ապրի կատարողը կամ հեղինակը, ապա այն կ'ապրեցնէ մահու ունկնդիր հասարակութեանը:

Ուրեմն, եթէ մարդկային ստեղծագործական միտքը կը սահմանափակուի «ու քաջալերական ընթացքներու» եւ սեղումներու մէջ, պարզ է արդէն այդ ստեղծագործութեան պտուղները: Բոլորիս ձեռքն է որ հաստատենք հայ եկեղեցական սրբազան եւ ազգային երաժշտութեան մոր ծննդարդ՝ զայլքի ներշնչումներով ու ապագայի հրաշք տեսիլքով, հարստացնելով 1700-ամեայ միածնաւէջ եւ միածնակերտ հայ եկեղեցւոյ անդաստանը, մեր կեանքով եւ ստեղծագործութիւններով ամրացնելով դարակերտ հայ եկեղեցիի սինները, իսկ քաջալերանքի գնահատականը պատմութեանը քողովով:

ԱՆՈՒՇԱԻԱՆ ԱՐԴ. ԺԱՄԿՈՉԵԱՆ

ԸՆՏԱՆԻՔ ԵՒ ՍՐԲՈՒԹԻՒՆ

Ի՞նչ կը հասկնամք «ըմտանեկան յարկի սրբութիւն» ըսելով: Զարմանալիօրէն իրարու առնչուած են այս քառերը: Մանաւանդ՝ առաջի՛նը երկրորդին: Կարծե՛ք առանց երկրորդին, առաջինը անկեղծ գոյութիւն մ'ըլլար, կամ՝ իր գոյութեան անգիտա՛կ գոյութիւն մը: Հիշէ՛ք է այս որակումը այն իմաստով, որ «սուրբ» կամ «սրբութիւն» քառը կրօնական թէ սովորական հասկացողութեամբ չի կրնար տարբեր ըլլալ «մաքուր», «անարատ», «անբիծ», «ամենայն», «պարկեշտ», «արդար» իմաստներէն: Այս քառերէն իւրաքանչիւրը ունի այնպիսի զօրութիւն մը, որ առանձին-առանձին համագործ են «սրբութիւն» քառին:

Ընտանիքի կազմութիւնը ընկերարանական հարց ըլլալով միատեղ, քնակամօրէն կրօնական գումարուում ունի, որովհետեւ ապագայ մարդու ծնունդին եւ դաստիարակութեան՝ հետ սերտ աղերս ունի: Աշխատանք մը, որ եթէ Աստուծոյ կատարած հրաշալի ստեղծագործութեան շարունակութիւնը չէ՝ հապա ի՞նչ է: Ըսուած է. «Մարդը Աստուծոյ գործին շարունակողն է»:

Մարդը աստուածային հրաշագործ կարողութեամբ օժտուած այն էակն է, որ սերմնագործութեամբ իր մտանը ստեղծելէն անկախ, կենդանիէն տարբեր, ունի ա՛յլ մեծ հրաշագործութիւն մը, որ մարդու հոգեկանին կերտումն է: